

van de belangrijkste zaken waarin zij zich onderscheiden van de rest van de bevolking.

Het perspectief van deze adel was lokaal of regionaal. Dat blijkt wel uit de opgravingen die tot nu toe zijn uitgevoerd op laatmiddeleeuwse stinsterreinen. Hieruit komt niet het beeld naar voren van een rijke materiële cultuur: de hoeveelheid uit het Rijn- en Maasland geïmporteerd draaischijfardewerk is gering en het door iedereen gebruikte handgevormde kogelpotardewerk overheerst. Metaalvondsten die samenhangen met status, zoals ruitersporen, stijgbeugels, paardentuig, wapens en kledingaccessoires van edelmetaal, zijn uitermate zeldzaam. Pas wanneer de

Fragment van een baksteen met afdruk van een hondenpoot afkomstig van het stinsterrein in Marum. Foto: RCE Amersfoort.

bakstenen torens hun verdedigingsfunctie verliezen en worden afgebroken, dan wel vanaf de late 15e eeuw tot comfortabele landhuizen worden getransformeerd, lijkt de adel zijn horizon te verbreden. Uit de toegepaste bouwtrant, tuinaanleg en dergelijke wordt zichtbaar dat men inmiddels gewend was over de grenzen te kijken. In Marum is dat allemaal niet gebeurd. Waarschijnlijk werd het complex al in de late 13e of de 14e eeuw verlaten. Op het terrein zijn namelijk nauwelijks resten gevonden die wijzen op een later gebruik ervan. Kennelijk was de machtspositie die ooit op deze plek werd ingenomen toen al verschoven naar een andere locatie.

Noten

- 1 Koos Vos van de Vereniging Heemkundekring Vredewold-West geeft een fraai overzicht van 'gangbare' meningen over de bult van Marum op de website: www.historischeverenigingmarum.nl.
- 2 Zie onder andere H.L. Janssen, 'Tussen woning en versterking. Het kasteel in de Middeleeuwen', in: H.L. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wielinga en B. Olde Meierink ed., *Duizend jaar kastelen in Nederland; functie en vorm door de eeuwen heen* (Utrecht 1996) 39-40; P.N. Noomen, *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners*. Middeleeuwse studies en bronnen XCIV, Fryske Akademy nr. 1027 (Hilversum 2009).
- 3 Historische bronnen zoals de Abtenleuens van het klooster Mariengaarde, de Kronieken van het klooster Thabor en de Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum geven vele beschrijvingen van de vetoering.
- 4 Noomen, *Stinzen in middeleeuws Friesland*; H. Feenstra en H.H. Oudman, *Een vergeten platelandseilte. Eigenenfilen in het Groninger Westerkwartier van de vijftiende tot de zeventiende eeuw* (Leeuwarden 2004).
- 5 R. Alma, 'Adel in het Westerkwartier in de Late Middeleeuwen', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 12 (2005) 35-74.
- 6 W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuisen* (Assen/Maastricht 1973; tweede herziene druk 1987).
- 7 G.P. Alders en E. Kramer, 'Onderzoek naar de resten van een middeleeuwse "stinswier" onder Zweins', *De Vrije Fries* 62 (1982) 65-79; E. Kramer, 'Onderzoek naar stinswieren in Friesland en Groningen' in: M. Bierema e.a. ed., *Terpen en wierden in het Fries-Gronings kustgebied* (Groningen 1988) 214-225; J.M. Bos e.a., 'Een terpie en een wier in Bons, bij Sneek (Fr)', *Paleo-Aktueel* 2 (1991) 111-114; H.A. Groenendijk en M.J. Jansma, 'Dollartflucht oder allmähliche Siedlungsverschiebung? Ein Steinhaus und Wirtschaftsspuuren aus dem späten Mittelalter im überschlickten

Moor bei Vriescheloo (Gem. Bellingwedde, Prov. Groningen)', in: *Palaeohistoria* 31 (1989) 267-305; Kurt Asche, 'Sechs Steinhäuser in der Ems Dollart Region' in: O.S. Knottnerus e.a. ed., *Rondom Eems en Dollart. Historische verkenningen in het grensgebied van Noordost-Nederland en Noordwest-Duitsland* (Groningen/Leer 1992) 110-126; P.H. Broekhuizen e.a. ed., *Oudheden onder De Hunze. Archeologisch en historisch onderzoek naar een steenhuis en een boerderij onder een Groningse nieuwbouwwijk* (Groningen 1994); W.B. Waldus, *Over een Stinswier ten westen van Sneek, die onder zijn eigen gewicht bezweek* (Amersfoort 2006 ADC ArcheoProjecten Rapport 633); E.E.A. van der Kuil en J. Molema, *De steenhuisen Aylbada en Takuma nabij Uithuizen* (Gr.). Een zoektocht naar twee middeleeuwse steenhuisen (Uithuizen 2008, publieksuitgave van de rapportage van Synthegea nr. P0501957); H. Groenendijk en R. Bärenfänger, *Gelaagd landschap. Veenkolonisten en kleiboeren in het Dollardgebied* (Bedum 2008) 29-33, 66-83; J. van Doesburg, J.W. de Kort en J. Stöver, *Van stins tot state. Archeologisch onderzoek op het wettelijk beschermd monument de Pongastate te Marrum* (gem. Ferwerderadiel) in de periode 20-28 augustus 2007 (Amersfoort 2009 Rapportage Archeologische Monumentenzorg 175).

Klaarkamp (gem. Dantumadeel) in september 2010. Amersfoort (in bewerking).

- 10 Noomen, *Stinzen in middeleeuws Friesland*, 50-51, 68-73, 74-101; Formsma e.a., *De Ommelander borgen en steenhuisen*, 14-15, 31-32, 98-118.
- 11 Noomen, *Stinzen in middeleeuws Friesland*, 181-192.
- 12 Waldus, *Een stinswier ten westen van Sneek*, 23, 37-38; Van der Kuil en Molema, *De steenhuisen Aylbada en Takuma*, 22-24; Groenendijk en Jansma, 'Dollartflucht', 274-279.
- 13 Jan Battjes en Hans Ladrak, *Van steenhuis tot borg. De bouwhistorie van de Menkemaborg* (Groningen 2005) 76-78; Jan Battjes en Hans Ladrak, *De toren uit het midden; bouwhistorie en ontwerpmethodiek van de Fraeyemaborg en het Slochterbos* (Groningen 2010) 19-29.
- 14 J. van Doesburg e.a., *Programma van eisen voor het onderzoek naar de Bult van Marum* (Amersfoort 2012); J. Stöver e.a., *Bureauonderzoek Aanwijzingsprogramma Archeologie 2012 naar de Bult van Marum* (Amersfoort 2012). Het onderzoek zal in 2012 door de RCE gepubliceerd worden als Rapportage Archeologische Monumentenzorg.
- 15 T. Veldhuis, *Nederzettingen- en ontginningsgeschiedenis van Vredewold in het Westerkwartier van de provincie Groningen (ca 700-ca 1500 AD)* (Groningen 2011, masterscriptie landschaps-geschiedenis Rijksuniversiteit Groningen).
- 16 Noomen, *Stinzen in middeleeuws Friesland*, 31 en 156.
- 17 Teun Juk, *De Nicolaaskerk van Oldenzijl* (Warf-fum 2011) 18-24.
- 18 Zie de afbeeldingen bij Noomen, *Stinzen in middeleeuws Friesland*, 57 Camminghaburen, Leeuwarden; 58 Tjaerdastate, Rinsumageest; 137 Riniastate, Blessum; 238 Oenema/Hoitema, Buwaldaburen. Verder Van Doesburg e.a., 'Van stins tot state', 20 Pongastate, Marrum; G.J. de Langen e.a. ed., *Verborgten verleden belicht. Introductie tot het historische en archeologische archief van Friesland* (Leeuwarden 1996) 50 Liauckemastate, Sexbierum.

Boerenzerk bij de kerk van Scheemda met een kaal blazoen. Foto: Harry Perton.

De Ommelander hoofdeling: edelman of rijke boer?

Als we spreken over arm en rijk in het verleden, kunnen we niet om de adel heen. De vroegere Ommelander adel heeft dan ook altijd op veel aandacht van historici kunnen rekenen. Redmer Alma schetst het beeld dat wij in de laatste eeuw van deze rijke bovenlaag hebben gehad.

Als een buitenlandse onderzoeker, niet gehinderd door wat er de afgelopen honderd jaar over de Ommelander adel geschreven is, naar de bronnen kijkt, treft hij in de 13e-eeuwse kroniek van Emo en Menko personen aan die met termen als *nobilis* (edele) en *capitalis* (hoofde-

ling) aangeduid worden. Wanneer halverwege de 14e eeuw de volkstaal naast het Latijn als oorkondetaal in de Ommelanden zijn intrede doet, worden personen, soms met dezelfde achternamen als een eeuw eerder, *hovet-ling* (hoofdeling) genoemd. Vanaf de 16e eeuw voeren zij naast deze titel ook nog het adellijke predicaat *jonker*. Haalden deze geslachten de 19e eeuw, dan werden zij opgenomen in de Nederlandse adel en voorzien van adellijke predicaten (*jonkheer*) en titels (*baron*). In veel gevallen blijken bij nauwkeurig onderzoek de afstammingslijnen aantoonbaar door te lopen, al zijn er ook genoeg families die onderweg uitstierven of nieuw verschenen, net als dat elders gebruikelijk is. Zo is op het eerste gezicht duidelijk dat er in de Ommelanden edelen zijn geweest en gebleven vanaf het eerste moment dat de bronnen beginnen te vloeien. Verschil met de zuidelijkere gewesten en onze oostburen, buiten Oost-Friesland, is alleen dat die de titel *hoofdeling* niet kenden en dat daar ridderschap-

Gewelfschildering in de kerk van Den Andel met voorstelling van twee elkaar bekampende ridders te paard. Foto: collectie Instituut voor Christelijk Cultureel Erfgoed, Rijksuniversiteit Groningen.

pen ontstonden als vertegenwoordiging van de adellijke macht in relatie tot een landsheer en andere standen. De ridderschappen kenden strenge toelatingseisen die een onderscheid maakten tussen wie wel en wie niet tot de riddematige adel hoorde. In de Ommelanden en Friesland had de adel als stand geen aparte stem in de staat tijdens het Ancien Régime.

Toch krijgt wie zich bezighoudt met de geschiedenis van de Ommelander adel in de late Middeleeuwen, vaak de reactie dat Groningen toch helemaal geen *echte* adel kende. Het waren immers oorspronkelijk gewone boeren, alleen met wat meer geld en machtswellust. Door het opzetten van kleine legertjes en het bouwen van versterkte huizen maakten zij zich in de 14e eeuw meester van de goederen en rechten van anderen. Zo konden zij zich opwerken ten nadele van de rest van de bevolking en matigden zij zich zelfgekozen titels aan. Volgens dit beeld was er geen sprake van een geboorteadel. Als men de middeleeuwse maatschappij wil onderscheiden in verschillende groepen, dan is dat enkel een kwestie van vermogen, arm of rijk; de rest is pretentie. De middeleeuwse Friese samenleving (en daar rekenen we ook de Ommelanden toe) was er één van standsgelijkheid en doordat een landsheer ontbrak, was het bestuur op democratische wijze gevormd, totdat de nieuwe adel deze idylle verstoorde.

Het 'ontstaan' van de hoofdelingen

Hoe is dit grote verschil in visie op de adel in de Friese landen te verklaren? De afgelopen vijftig jaren is door vele onderzoekers aangetoond dat het eerste beeld, dat van genealogische continuïteit, veel beter in overeenstemming is met de bronnen. Toch is het beeld van de hoofdelingen als 'staatsrechtelijk onkruid' in het uniforme middeleeuwse tuintje praktisch onuitroeibaar. Nog in de onlangs verschenen serie *Ach lieve tijd* wordt de romantische grammofoonplaat weer zonder gêne afgedraaid.¹

Om dit te verklaren, moeten we terug naar het moment dat de theorie van de opkomst van de hoofdelingen voor het eerst werd geformuleerd. In 1933 publiceerde I.H. Gosses, hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis in Groningen, zijn artikel 'De Friese hoofdeling'.² Daarin probeerde hij een verklaring te vinden voor het verschijnen van de eerste hoofdelingen halverwege de 14e eeuw. Uit de bronnen bleek hem dat deze er een kleine strijdmacht, bestaande uit *ruters* en *woners*, op na hielden en dat er veel sprake was van gevechten en partijstrijd. Daarnaast constateerde hij dat de term *hauding*, *hoveding* of *hovetling* ook gebruikt werd voor de hoofdaansprakelijke als een uit de hand gelopen twist voor een rechter kwam. Deze dingen combinerend suggereerde hij een verband: de term hoofdeling zou afkomstig kunnen zijn uit die incidentele aansprakelijkheid voor zijn legertje. Uit deze incidentele hoofdelingen groeiden, als zij maar lang genoeg actief bleven in vetes en partijstrijd, de permanente hoofdelingen en dat waren de voorouders van de latere jonkers.

Gosses achtte deze vermeende nieuwe groep verantwoordelijk voor de 14e-eeuwse anarchie die hij in de vermeldingen van veten en partijstrijd zag. De democratische invulling van het bestuur van de middeleeuwse boerenrepubliek werd door de hoofdelingen ontwricht. De Friese landen kenden in de Middeleeuwen geen vorst of andere overheid die daar een halt aan kon toeroepen. Die landsheerloosheid was sowieso iets wat voor velen moeilijk te rijmen is met het bestaan van een adelstand omdat die, buiten de Friese landen en Zwitserland, altijd functioneert in relatie tot een vorst. Daarbij vergeet men echter dat landsheren en overheden in toenemende mate en met succes het adelsbeleid hebben gemonopoliseerd, zoals tegenwoordig de Nederlandse staat het exclusieve recht op het adelsbeleid heeft. Dat feit bepaalt in hoge mate ons beeld van de noodzakelijke relatie tussen landsheer en adel.

Een vruchtbare bodem

Gosses lanceerde zijn theorie in een voor Groningen belangrijke periode, waarin de emancipatie van de Groninger cultuur een hoge vlucht nam. De Groninger beweging werd met name gedragen door landbouwers uit families die vooral in de 19e eeuw hun fortuin wisten te maken. Na de Bataafse omwenteling van 1795 was de rol van de Ommelander jonker definitief uitgespeeld. Zijn opvolger was in zekere zin de Groninger boer, die vanaf de 19e

Gewelfschildering in de kerk van Woldendorp met voorstelling van krijger met kletsie (een polsstok die ook als speer diende). Foto: Harry Perton.

eeuw het culturele en sociale leven op het platteland zou domineren. Men zou zelfs kunnen denken dat de boerenstand een nieuwe 'adel' ging vormen – en die gedachte is ook niet vergezocht. Met de toename van de welstand vertoonden de *hereboeren*, een passende nieuwe term, veel kenmerken van distinctie die voordien aan de adel waren voorbehouden. De voorhuizen en rentenierswoningen van de boerderijen werden verbouwd tot villa's of zelfs kleine kasteeltjes, men behing zich met goud, trok nette kleren aan en speelde de hoofdrol in bestuur en kerk. Toch waren de welgestelde landbouwers in wezen eerder burgers dan jonkers in hun houding ten opzichte van de wetenschap en de vooruitgang. Ze hadden een blik op de toekomst in plaats van op het verleden.³ Hun grafzerken met heraldisch prachtvertoon domineren de kerkhoven, maar nooit staan er de kwartieren van voorouders op. Waar mogelijk bevorderden zij economie, cultuur en ontwikkeling van de landbouw en zij waren niet afkerig van nieuwe technieken en inzichten.

De uitleg die aan Gosses' visie op de adel gegeven werd, was één van vrijheid en gelijkheid. Ook in dat opzicht was de 20e-eeuwse cultuur een erfgenaam van de Verlichting. Gelijkheid werd dan wel zo geïnterpreteerd dat men pas gelijk was als men een eigenerfde boer was met 30 grazen land. Dat was de basis voor een aandeel in de rechtspraak (een 'edele heerd'), een stem bij het benoemen van de predikant en zitting in het provinciaal bestuur. Een hogere stand dan die van eigenerfden bestond niet, de lagere deed niet ter zake. In dat maatschappijbeeld was geen plaats voor edellieden. Daarmee was de middeleeuwse Friese samenleving een democratie. Dat die natuurlijk beperkt was tot een betrekkelijk kleine groep mannen met voldoende land, werd niet benoemd. In het Interbellum hadden velen nog een ander beeld van democratie dan tegenwoordig, het algemeen kiesrecht bestond in 1933 in Nederland immers nog maar een jaar of vijftien.

Voor al op de Groninger klei gedijde het beeld van de hoofdeling als niet meer dan een rijke boer; in Friesland is het vooral het begrip Friese Vrijheid dat tot de verbeelding sprak, als een aangename bevestiging van de eigenheid en culturele onafhankelijkheid. Daarbij verwarde men de oorspronkelijke betekenis van de staatkundige vrijheid van de Friese landen met de vermeende individuele vrijheid van hun inwoners. Die verstrengeling van begrippen heeft overigens een traditie die al tot de Middeleeuwen teruggaat. In de historische beleving van

Groningen speelde deze Friese Vrijheid een bescheiden rol, al was het maar omdat de aanduiding 'Fries' huiverig maakte om haar tot de eigen identiteit te rekenen.

Tegenwoordig beeld

De romantische door landbouwers gedragen Groninger cultuur waarin Gosses' theorie als historiografisch onkruid een vruchtbare bodem vond, bestaat tegenwoordig niet meer. Voor zover de cultuur van de boerenstand nog bestaat, uit die zich uitsluitend intern onder hen die daar zelf toe behoren. Voor de buitenwereld is zij praktisch onzichtbaar. Daarmee deelt zij het lot van de adelscultuur, al wordt ons daar nog af en toe een (karikaturale) blik op gegund dankzij societyprogramma's.

Toch wordt de stelling dat de adel in Groningen en Friesland 'eigenlijk niet bestond' nog altijd met gretigheid omarmd. Maar dat hoeft niet te verbazen. In een kapitalistische samenleving als de onze wordt ongelijkheid in vermogen getolereerd, maar met begrippen als geboorteadel, slavernij, horigheid, heerlijke rechten hebben wij moeite. Men zoekt toch graag in een samenleving die als voorganger van de eigen wordt beschouwd, parallelen met het heden. Als wij vinden dat in het verleden een vrouw sterk op de voorgrond trad, homoseksualiteit een geaccepteerd verschijnsel was, aan het bestuur een democratisch principe ten grondslag lag, of contouren van andere verworvenheden van de moderne maatschappij herkenbaar zijn, dan wordt dat omarmd en het belang niet zelden overdreven.

Als, andersom, verschijnselen uit het verleden ons vreemd zijn, vertalen we dat bij voorkeur naar concepten die we wel herkennen. Adeldom is gebaseerd op de idee dat geboorte en deugd met elkaar verbonden zijn. Een zoon van een edelman wordt als beter mens geboren. Wij weten tegenwoordig dat dit fictie is, maar tot niet

zo heel erg lang geleden was het een leidend principe van de samenleving. Aan de zoon van een arbeider was een goede opleiding niet besteed. Dat een zoon van een burgemeester tot hetzelfde ambt wordt geroepen, was vanzelfsprekend.⁴ Als tv-programma's echter nu spreken over adellijke subcultuur, dan wordt dat teruggebracht tot het eenvoudige onderscheid tussen 'oud geld' en 'nieuw geld'. Goede geboorte wordt vertaald in financiële termen waarmee we kunnen omgaan. We hoeven ons dat niet te veel aan te trekken, want we onderscheiden ons daarin niet van welke andere samenleving dan ook, die haar eigen normen als maatstaf voor andere gebieden of periodes hanteert. En ingewikkelder dan een overzichtelijke tweedeling moet het liefst niet worden.

We moeten er echter vrede mee hebben dat andere samenlevingen normen hanteren die niet de onze zijn, of we het nu leuk vinden of niet. Dat overal in de Middeleeuwen de maatschappij één was die was opgebouwd met het cement van ongelijkheid, is nu eenmaal niet anders en willen wij in de Friese landen een uitzondering zoeken, dan zullen we met heel sterke argumenten moeten komen. Maar eigenlijk is dat van te voren gedoemd te mislukken, want middeleeuwers kunnen nooit met terugwerkende kracht opgevoed worden tot moderne burgers en kinderen van de Verlichting.

De onlangs in de kerk van Farmsum blootgelegde zerk van hoofdeling Hayo Ripperda II. Hij overleed in 1504 en van hem stammen alle latere heren Ripperda van Farmsum af. Op de steen draagt hij een harnas, heeft hij een zwaard opzij en ligt een helm aan zijn voeten. Foto: Harry Pertont.

Uitgangspunt van Gosses' theorie

Gosses was – dat zal, denk ik, niemand betwisten – een groot historicus, scherpzinnig en met een goede pen. Hoe kan hij dan toch zo de plank hebben misgeslagen? De reden daarvoor lag in zijn uitgangspunt, de vraag naar een *oorsprong* van de hoofdeling halverwege de 14e eeuw. Dat de term *hovetling* dan voor het eerst verschijnt, is eenvoudig te verklaren uit het feit dat in die periode voor het eerst in de volkstaal geschreven wordt. Hij koppelt de verschijning van de hoofdeling aan de veelvuldige vermeldingen van vetes en partijstrijd in de oorkonden, maar veronachtzaamt daarbij dat we uit de periode daarvoor nauwelijks over Ommelander oorkonden beschikken. Ook kronieken uit de eerste helft van de 14e eeuw zijn er niet. Uit de 13e eeuw hebben we die van Emo en Menko en daar treffen we juist precies hetzelfde aan als een eeuw later: vetes, partijstrijd, oorlogen, waarbij de *nobiles* de dienst uitmaken. Er was dus eigenlijk helemaal geen aanleiding om een grote maatschappelijke verandering in de 14e eeuw te zoeken.

Dat Gosses dit toch deed, komt omdat hij zijn artikel schreef als een (terechte) reactie op verschillende theorieën van eerdere, vooral Duitse geleerden die een dwingende systematiek aan de indeling van de mid-

deleeuwse Friese samenleving oplegden. Onbedoeld trapte Gosses echter in dezelfde val door voor de term hoofdeling een universele verklaring te zoeken en daarbij niet onderkende dat het woord in de loop der eeuwen van betekenis veranderde.⁵ Al met al was hij zo gericht op zijn beginvraag naar de 14e-eeuwse oorsprong dat hij alternatieve visies onvoldoende onderzocht. Ook hij was natuurlijk een kind van zijn tijd en had moeite om zich een landsheerloze maatschappij mét adel en de vete als rechtsmiddelen voor te stellen.

Moderne visie

De laatste vijftig jaar heeft de wetenschap echter niet stilgestaan. De rechtshistoricus Algra was de eerste die het bestaan en de continuïteit van de Friese adel weer benadrukte.⁶ Hij werd gevolgd door de historicus Schuur die er in 1987 een artikel aan wijdde.⁷ De laatste decennia hebben Noomen en andere onderzoekers deze continuïteit verder historisch onderbouwd.⁸ Een belangrijk verschil bij de huidige visie is dat men heeft gezien dat een samenleving zonder overheid zijn eigen specifieke dynamiek en staatsvormende processen kent. De vete was geen verstoring van de maatschappelijke orde, maar was juist een gereguleerd middel om deze te herstellen en te bewaren. De adel functioneerde in de landsheerloze Friese landen niet als vertegenwoordiger van een vorst, maar had enkel een relatie met de overige sociale groepen. Zijn macht en steenhuisen zorgden niet voor anarchie, maar hadden een maatschappelijke functie. Zij boden bescherming in geval van rondtrekkende roversbenden en gaven aan de hoofdelingen de mogelijkheid om niet alleen recht te spreken, maar ook de uitvoering van een vonnis af te dwingen. Een politie of leger van een overheid was immers afwezig en zonder persoonlijke macht van de rechter zou een uitgesproken vonnis een dode letter blijven.

Strekten buitenlandse vorsten hun handen uit naar Stad en Ommeland, zoals de graaf van Holland rond

1400 en de hertog van Saksen en graaf van Oost-Friesland rond 1500, dan blijkt de inheemse adel zich zonder aarzeling te voegen naar de patronen die we van de adel elders kennen. Men liet zich belenen met eigen en andermans goederen en vanaf 1498 blijkt zich zelfs een heuse Ommelander ridderschap gevormd te hebben naar voorbeeld van die in andere gewesten.⁹ In de ogen van sommigen was dit een verraad aan de veelgeroemde Friese Vrijheid en een extra bewijs dat de adel in de Friese landen niet thuishoorde. Al met al is het verschil tussen de Friese adel en die elders niet groter en de verschillen die er zijn, zijn voornamelijk terug te voeren op het ontbreken van een landsheer of overheid.

Onder de huidige Nederlandse wetenschappers die zich met de Friese Middeleeuwen bezighouden, is deze visie inmiddels gemeengoed geworden. Het zal echter nog lang duren voordat de oude theorie over hoofdelingen als rijke boeren in het algemeen historisch bewustzijn verdwenen is; de reden daarvoor hebben we hierboven al aangegeven. Tot die tijd zal de Ommelander adel in de populaire geschiedschrijving nog voornamelijk beschouwd worden in de termen waarmee wij het meest vertrouwd zijn: arm en rijk.

De onlangs in de kerk van Farmsum blootgelegde grafzerk van Frouke Onsta. Zij was van hoofdelingenkomaf, trouwde in 1475 Focko Ripperda en stierf twee jaar later. Foto: Harry Pertont.

Noten

1. IJnte Botke e.a. ed., *Ach lieve tijd Ommelanden*, 18 dln. (Zwolle 2004-2006).
2. I.H. Gosses, 'De Friesche hoofdeling', *Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde: geschiedenis, volkenkunde, rechtswetenschap*, 76, serie B, nr. 3 (1933).
3. Goffe Jensma, recensie van IJ. Botke, *Boer en heer. 'De Groninger boer' 1760-1960*, *Historisch jaarboek Groningen* (2003) 132-135.
4. Een uitzondering is onze houding ten opzichte van de monarchie, gebaseerd op de idee van erfelijke geschiktheid om te regeren. In dat

- geval is die opvatting nog altijd gemeengoed.
5. Redmer Alma, 'De Ommelander adel in de late middeleeuwen', *Virtus. Bulletin van de Werkgroep Adelsgeschiedenis* 2 (1994/1995) 23-33.
6. N.E. Algra, *Ein. enkele rechtshistorische aspecten van de grondeigendom in Westerlauwers Friesland* (Groningen 1966) en latere publicaties.
7. J.R. Schuur, 'De Friese hoofdeling opnieuw bekeken', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 102 (1987) 1-28. Zie voor een overzicht van overige visies en publicaties tot dan toe: H. Feenstra, *Adel in de Ommelanden. Hoofdelingen, jonkers en eigeners*

- [lees: *eigeners*] van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw (Groningen 1988).
8. Laatstelijk in P.N. Noomen, *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners* (Hilversum 2009), waarin ook verwijzingen naar overige literatuur. Zie voor de Ommelanden: R.H. Alma, 'Grovens' erven', in: E. de Boer, m.m.v. R. Alma, *De stichter, de stukken, de schenkers van het Benedictijnenklooster Feldwerd of het Oldenklooster bij den Dam* (Bierum 2004) 390-455.
9. R.H. Alma, 'De Ommelander ridderschap 1498-1516', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 10 (2003) 7-70.